

Communis error facit ius in language and in linguistics

[Communis error facit ius v jazyku a v jazykovede]

Mojmir Malovecky

DOI: 10.18355/XL.2016.09.04.25-29

Anotácia

Štúdia je venovaná všeobecnolingvistickým argumentom previazanosti reči v širšom zmysle ako psychofyzickej schopnosti človeka a vlastností jazykového systému. To je východiskom uvažovania o vzťahu medzi normou a úzom v slovenskej a francúzskej lingvistickej tradícii smerom ku kodifikácii jazykovej normy. Osobitná pozornosť je sústredená na uplatniteľnosť právneho princípu communis error facit ius v jazykovede z pohľadu dopadov jeho aplikovania pri návrhoch na inováciu jazykovej normy.

KLúčové slová: norma, úzus, kodifikácia, jazykové spoločenstvo, všeobecná lingvistika

Používatelia jazyka sú v moderných časoch povinnej školskej dochádzky systematicky konfrontovaní s aplikáciou lingvistických teórií vo vyučovaní materinského alebo cudzieho jazyka. Neskôr po opustení školského prostredia sú vzhľadom na všeobecne prijímanú predstavu o existencii kultivovanej normy jazyka a jej použití v rôznych životných situáciách, pred otázkou, či je kultivovaná norma in res a dá sa z perspektívy používateľa odvodiť, obdobne ako súvislosti v matematike alebo fyzike. Má v jazyku miesto také uvažovanie o modelovaní, kde sú princípy dané predvídateľnou sústavou zákonitostí alebo ide o arbitrárnosť resp. konvencionálnosť a v jazyku prevláda symbolický charakter javov, preto nemožno hovoriť pozitívne o systémovosti na úrovni predikability, ako je tomu v spomínaných prírodných vedách. Napríklad, ak v matematike v rovnici je daná presupozícia súčtu $x + x$ alebo $x + y$, pretože výsledok je vopred daný tým, čo konštituuje v konkrétnom prípade premenné x alebo y . Teda v prípade matematiky a ani napr. fyziky alebo chémie, nemožno myslieť prírodný zákon ako konvenciu. Výsledok príkladu nemožno určiť dohodou, ten objektívne plynie z reálneho počtu počítateľných položiek, ktoré sú overiteľné v mimojazykovej skutočnosti. Malé dieťa môže formulovať jazykovú výpoveď, že jeho päť prstov na jednej ruke plus päť prstov na druhej ruke je spolu štyridsať prstov, láskavo mu je však možné mimojazykovo fakticky na jeho rúčkach dokázať, že sa hlboko mylí. Na neodškriepiteľné pravdy a vedeckú podstatu tvrdých vied, si ľudstvo i napriek omylom vedcov, v priebehu vývoja vedy za uplynulé storočie od silného obdobia pozitivizmu až podnes, postupne privyklo. Ako je to však v jazyku a následne nevyhnutne v jazykovede? Tá, pred a dokonca i počas najväčšieho rozmachu pozitivizmu ako hnacieho motora vied, oscillovala medzi zaradením medzi prírodné alebo humanitné vedy. Pre jej zaradenie medzi humanitné vedy nakoniec okrem iných argumentov ťažiskovo zavážil omyl a pád argumentov o hláskových zmenách ako prírodnom zákone v rámci pozitivistického mladogramatického smeru v jazykovede. Objavy rodiacej sa jazykovej geografie na prelome devätnásteho a dvadsiateho storočia, totiž sekundované limitmi dobového poznania o jazyku nedokázali dať iné argumenty. Napriek jej humanitnému charakteru mnoho javov a odvetví jazykovedy využíva poznatky a princípy tvrdých vied (napríklad experimentálna fonetika). V 20. storočí uvažovanie o jazykovede ako humanitnej vede azda málo zdôrazňovalo, že už Ferdinand de Saussure (2007) poukázaním na jazyk – langue odkazoval tesne po

mladogramatikoch na kľúčovosť systémovosti, avšak prezieravo nevyhnutne v spojitosti s langage – rečou v univerzálnom zmysle (takto pojem osvetľujú napríklad Ondruš – Sabol: 1984), ktorá ako psychofyzická schopnosť daná len človeku má biologickú podstatu. Prečo vyzdvihujeme biologickosť? Pretože bez funkčnej biológie niet schopnosti reči. Nemyslíme len schopnosť reči v zmysle artikulačných orgánov, ale hlavne v naviazanosti na funkčnosť mozgu, tam prebiehajúcich biochemických funkčných procesov, ktorých len následkom sú kognitívne schopnosti používateľa jazyka. Teda je isté, že fungovanie jazyka, ako spoločenského fenoménu, je previazané s biologickou funkčnosťou. Dnešný človek nespochybňuje a taktiež v dejinách sa asi málo pochyboval fakt, že podstata biologických procesov je viazaná napríklad na fyzikálne a chemické vlastnosti. Napríklad hodnota pH musí byť v presných rozmedziach v orgánoch i na epitelocho. Obdobne je možné vzhľadom na naše poznanie existencie jazykových univerzálií, ktoré sú vlastne istým vyjadrením limitov a možností systémových vlastností jazyka na základe daností reči (langage), ktorá obsahuje biologickú podstatu predpokladať, že jazyk, v sebe obsahuje objaviteľné princípy a zákonitosti, ktoré prevrstvujú jeho konvenčné vlastnosti. Bližšie k pochopeniu problematiky možno dospieť poznávaním výsledkov výskumov Ľudka Hřebíčka (2002), kde najnovšia matematická lingvistika poukazuje na systémové vlastnosti jazyka na doteraz nepoznanej úrovni. Ide vlastne o novú sadu argumentov, ktorá poodkrýva princípy fungovania systému jazyka smerom k tendenciám k ich vnútornej dynamickej rovnováhe (Dolník: 2013), ktorá sa považuje za fakt. A tu sa už približujeme k sporom a argumentom o tvár jazykovej normy, či dokonca kodifikácie. Akoby homeostatická vlastnosť jazykového systému a zároveň jeho entropia hovorili za argument, že normou môže byť čokoľvek, lebo systém to takpovediac znesie, teda dokáže vyvážiť inými vlastnosťami. To je pravda, ale o jazykovom systéme podľa nášho názoru nie celá. Je to len jedno z hľadísk, že systém je takto vnútorne chránený pred destabilizáciou a zánikom a s modifikáciou sa vyrovná. Tento argument však neodpovedá na otázku ako sa potom prejavuje systémovosť a podstata objektívnej väzby na biologickú podstatu schopnosti jazyka u človeka. Určite systémovosť, ktorú poodhaľuje Ľuděk Hřebíček (2002) bude smerovať k odhaleniu systematickosti medzi segmentovaním výpovede človekom a spôsobením procesov myslenia, ktoré majú aj biologický funkčný podklad. Väzba jazykového systému s biologickými danosťami ľudského tela je teda nevyhnutná, preto sa zrkadlí ako súčasť komunikácie a jej segmentácie. To však ešte neznamená, že tým je dokázaná schopnosť človeka odhaliť zákonitosti v jazyku. Ich deskripcia môže byť len jednoduchou interpretačnou fikciou, konštrukciou teoretikov, ktorá zhodou okolností celkom pasuje. Sme však presvedčení, že pokiaľ berieme do úvahy fungovanie kognitívnych procesov človeka a i blízkosť a ich relatívne úzku väzbu na používanie jazyka, ako i schopnosť niektorých teórií o jazyku byť do veľkej miery pravdivými v priereze dejín už od staroveku: Staroindická jazykoveda – Pánini, Staroveké Grécko – Platón, Aristoteles, Dionýz Trácky a ďalší, je odôvodnené to považovať za dôkaz ľudskej schopnosti analytického nazerania na jazyk s možnosťou pozitívneho potvrdenia schopnosti približovať sa k objektívnej pravde o jazyku.

Vychádzajúc z uvedených argumentov, dostávame sa k otázke ako uvažovať o jazykovej norme, jazykových normách? Je inšpiratívne pozorovať odlišnosti v uvažovaní o jazykovej norme v jazykových spoločenstvách rôznych jazykov ako to podrobnejšie rozoberajú napríklad lingvisti Édith Bédardová a Jacques Maurals (1983). V súvislosti s vyššie spomenutými myšlienkami sme sa rozhodli rozdielnosť prístupov ilustrovať na publikovaných názoroch vynikajúceho slovenského mysliteľa o jazyku Jána Kačalu. Na druhej strane syntézu frankofónnej lingvistickej tradície predstavuje jeden z jej najexceletnejších zástupcov gramatik Maurice Grevisse. Obaja sa zaujímali o vyriešenie otázky formulovania aktuálnej kultivovanej jazykovej normy a jej vymedzenia voči ďalším použitiam jazyka. Oboch ich spája najmä snaha o

hľadanie argumentov výstavby konkrétnych riešení kultivovanej jazykovej normy. Pozoruhodné je, že hoci obaja hľadajú odôvodnenia, každý z nich odlišným spôsobom, hoci cieľ majú rovnaký. Preto sme sa rozhodli ich prístupy porovnať. Je to zaujímavé najmä z toho dôvodu, že obaja vychádzali s lingvistickej tradície ukotvenej v dejinách kodifikácie jazyka svojho jazykového spoločenstva. Maurice Grevisse zasadil do stáročnej tradície francúzskych názorov na kultivovanú normu pojem *bon usage* (v preklade dobrý úzus), ktorý bohato využíval a v súlade s frankofónnou tradíciou explikácie vzťahu normy a úzu, súc empaticky zacielený na používateľov jeho gramatického diela, ktorý ako sa neskôr ukázalo veľmi pozitívne prijali jeho návrhy, hľadá zdôvodnenie možnosti modifikovať pravidlá. V súlade so zvyklosťami pre francúzsky jazyk hľadá oporu normy alebo dobrého úzu u prominentných používateľov jazyka, za ktorých boli vo francúzskom kontexte považovaní spisovatelia krásnej literatúry. Takto situáciu pre francúzštinu syntetizujú napríklad quebeckí autori Édith Bédardová a Jacques Maurals (1983) „v dejinách francúzskeho jazykového spoločenstva bolo kľúčovým postavenie pojmu „*bon usage*“ vo francúzskom jazykovom povedomí, spolu s prepojením konceptu spoločenskej prestíže vo Francúzsku a vzorového jazykového správania, pričom jazyková kultúra bola v 20. storočí viazaná v prevažnej miere na Grevissov koncept a nie na chápanie Francúzskej akadémie.“ Preto vo francúzskych gramatikách, dlhé roky, pred nástupom lingvistiky elektronických korpusov, boli uvádzané príklady, ktoré boli citátni z literárnych diel. Samozrejme takto dochádzalo k určitému oneskoreniu oproti aktuálnemu úzu, čo však napríklad predstaviteľia Francúzskej akadémie vyslovene považovali za prínosné. Explicitne to vyjadril napríklad Maurice Druon (1992). V takom prípade dochádza k modifikácii normy až po ustálení neologizmu a nie predčasne, skôr ako sa vôbec zistí, či ide o trvácnejší jav. Maurice Grevisse však ponúkol i zaujímavé vysvetlenie ako pristupovať k inovácii a čím podložiť prípadnú zmenu pravidiel pravopisu. Dôvodí tak, že je potrebné uplatniť dávnu právnu zásadu, ktorej predchádza príklad „keď sa dvadsať, päťdesiat, sto najlepších spisovateľov mylí rovnakým spôsobom alebo keď jednotne v zhode používajú predtým zakázaný výraz, ani chvíľu netreba pochybovať, majú pravdu. Práve v tomto sa doslovne naplnia právnický výraz *communis error facit jus*.“ (Grevisse: 1961). V súvislosti s triadickým chápaním znaku tento jav Karel Sekvent (2011) popisuje z teoretického hľadiska nasledovne: „Individuálna materiálna forma zvukov i grafických značiek vykazuje v rámci konvencie rozptýlený limitovaný formami používanými pre ostatné označované a formami nekonvencionalizovaných označujúcich.“ Kde jasne definuje obmedzenia uvedenej situácie z pohľadu jazykového systému. V kontexte slovenskej jazykovednej teórie sa problematike vzťahu normy a úzu podrobnejšie venoval Juraj Dolník vo svojom pomerne rozsiahlom diele *Teória spisovného jazyka* (so zreteľom na spisovnú slovenčinu) (Dolník: 2010). Na margo možnosti zmeny jazykového znaku píše Karel Sekvent (2011): „Individuálne odchýlky od konvencie na úrovni označujúceho i označovaného sa môžu konvencionalizovať a stať sa tak impulzom pre zmeny jazykových znakov.“ Otázka je, ako analyzovať aplikovanie právneho princípu „*communis error facit jus*“ Mauriceom Grevissom v prípade zmeny jazykovej normy. Vzhľadom na rozsah tejto štúdie sa zameriame v prvom rade na zvyklosti interpretácie tohto princípu v právnej oblasti, čo bude našim východiskom smerom k interpretácii jeho správnej aplikácie v lingvistiky, ktorá je podľa nášho názoru tiež možná, má však vážne dôsledky. Všeobecne sa v právnej spisbe prijíma a zdôrazňuje názor, že aplikovanie uvedeného právneho princípu predstavuje „nebezpečie, pretože zavádza nekonceptnosť do fungovania právneho poriadku, narúša jeho princípy a likviduje ho tým, že zákon takým spôsobom uprednostňuje verejné dobro, že to umožňuje, aby sa rozšírený omyl stal právom.“ (Pease v. Peck: 1856). Napriek geografickej a časovej vzdialenosti vyberáme práve túto myšlienku, pretože právne systémy anglosaských krajín sú senzibilné na právny princíp *precedensu* v judikátoch,

ktorý má potom spravidla dôsledky, citovaný úryvok je z rozsudku v prípade Pease v. Peck, Najvyššieho súdu Spojených štátov amerických z roku 1856. Podľa nášho názoru z oblasti práva je Grevissovmu postoju najbližšie klasické Rímske chápanie. „V starovekom Ríme to znamenalo, že všeobecne prijímaný názor, presvedčenie v právnej otázke vytvára z tohto názoru zákon.“ (2008), čo je identické s Grevisom. Rozdiel vzniká, keď si všimneme ďalšie explikácie k uplatňovaniu tohto právneho princípu, hlavne výhrady, že „všeobecne prijímaný názor môže byť aj všeobecným omylom“ (2008) a tým, že v takýchto prípadoch „do času kým sa na omyl príde, domnienka ostáva v platnosti“ (2008). Ide o to, že napríklad v prípade justičného omylu, by v prípade nemožnosti zvrátiť rozhodnutie súdu po zistení omylu, nemohlo byť opravným rozhodnutím súdu zadosťučinené poškodenému a nespravodlivo odsúdenému, lebo by muselo *communis error facit ius* ostať v platnosti, lebo v čase súdneho omylu panovalo všeobecné presvedčenie o jeho vine. Nie je preto ťažké uviesť nadpočet príkladov, ktoré dokazujú, že naopak *communis error non facit ius* a pozitívna verzia je uplatniteľná len vo výnimočných situáciách. Ak to takto myslel a spojil Maurice Grevisse, neaplikoval to podľa nášho názoru prevzatím z oblasti práva na jazyk správne. Tvrdí totiž vo svojom vyjadrení viaceré kľúčové skutočnosti. Prvou je, že ešte predtým ako sa z omylu stane nové pravidlo je jasné, že ide o omyl. Ako sme práve ukázali v právnej perspektíve to mení už samotnú východiskovú situáciu a znemožňuje aplikáciu Grevissovom proklamovaného pravidla. Berme však ako premisu, že ide o omyl len z pohľadu kodifikovanej normy. Teda, ak by sme pripustili uplatniteľnosť *communis error facit ius* v Grevissovom ponímaní, muselo by podľa chápania právnikov nasledovať prehodnocovanie podľa prísnych kritérií dokazovania pravdivosti alebo nepravdivosti, teda či to, čo inovovali spisovatelia, prominentní používatelia jazyka, je vecne pravdivé alebo či bola pravdivá kodifikovaná norma. Konfrontácia s takouto vedomosťou by v prípade zistenia pravdy podľa právneho chápania navodzovala potrebu rektifikácie stavu navodeného uplatnením princípu *communis error facit ius*. Nepovažujeme za problém princíp inovácie jazykového systému úzom, považujeme za sporné také uplatňovanie tohto princípu, ktoré po rozšírení novinky už nepredpokladá skúmanie jej pravdivosti, napríklad len preto, že dôkazom je inovácia úzom dobrých autorov, akoby sa tí nemohli vecne myliť. Opak je však pravdou. Excelentne to dokazuje vo svojom diele *Jazyk majstrov* Ján Kačala (2014). Nejde totiž o mentorovanie autorom, ktorí sa vyznačili v dejinách literárnej kultúry jazykového spoločenstva, ide však o exemplifikáciu chýb, ktoré je možno argumentačne podložiť ako jazykovo nesystémové javy. Naviac, argumenty lingvistu sú takej povahy, že sú častokrát lucidné a plauzibilné i pre laickú verejnosť. A tu je podstata problému, Kačala svojim *Jazykom majstrov* (2014) poukazuje na skutočnosť, že sú situácie, kedy je možné omyl dokázať systémovo, napríklad v prípade homoným uvedením kompletnej paradigmy, kde sporným z hľadiska snahy o prenos kodifikovanej normy do úzu je len jeden z jej tvarov. Potom by uplatnením *error facit ius* až do pravidiel nastala kuriózna situácia. Modifikáciu kodifikovanej normy novým úzom, napríklad literárnym by pri absencii korekcie a zisťovania lingvistických argumentov vlastne takto zavedená kodifikácia mohla byť používateľmi neskôr ľahko spochybnená, keď by sa dozvedeli argument stojaci v opozícii proti nej a vzhľadom na jeho systémovú logickosť by si ho osvojili. Preto sa prihovráame za rešpektovanie ľudskej schopnosti analýzy jazykových javov vzhľadom na argumenty, ktoré súvisia s vnútorným ustrojením jazykového systému a jeho vzájomnou previazanosťou a obojstrannou závislosťou s rečou, ako psychofyzickou danosťou.

Štúdia vznikla v rámci projektu KEGA č. 038UK-4/2014 Enunciatívny prístup v kontrastívnej gramatike – sloveso v románskych jazykoch a v slovenčine Enunciative approach in contrastive grammar – verb in Romance languages and in Slovak

Bibliographic references

- BEDARD, E. – MAURALS, J. 1983. La norme linguistique. Québec: Gouvernement du Québec 1983. ISBN 2-551-05243-2
- DOLNIK, J. 2010. Teoria spisovneho jazyka (so zretelom na spisovnu slovincinu). Bratislava: Veda. ISBN 978-80-224-1119-6
- DOLNIK, J. 2013. Vseobecna jazykoveda. Bratislava: Veda. ISBN 978-80-224-1201-8
- DRUON, M. 1992. Dictionnaire de l'Académie française. Tome 1. Paris: Imprimerie nationale. ISBN 2-11-081249-4
- GREVISSE, M. – GOSSE, A. 2011. Le Bon usage. De Boeck Supérieur. ISBN 978-2-8011-1642-5
- GREVISSE, M. 1961. Problèmes de langage, I. Paris: Presses universitaires de France.
- HREBICEK, L. 2002. Vypraveni o lingvistických experimentech s textem. Praha:Academia. ISBN 80-200-0973-6
- KACALA, J. 2014. Jazyk majstrov. Bratislava: Spolok slovenských spisovateľov. ISBN 978-80-89727-12-4
- Langue-fr.net. [Online] <<http://www.langue-fr.net>>
- Pease v. Peck, 59 US 595 - Supreme Court 1856, [Online] https://scholar.google.ca/scholar_case?case=14359525909402132209&q=59+U.S.+595&hl=en&as_sdt=2006
- ONDRUS, S. – SABOL, J. 1984 : Uvod do studia jazyka. Bratislava: SPN.
- SAUSSURE, F. 2007: Kurs obecne lingvistiky. Praha: Academia. ISBN 978-80-200-1568-6
- SEKVENT, K. 2011. Triadicky znak. In Jazykovedny Casopis, vol. 62, n. 1, pp. 41-50.
ISSN 00215597 doi:10.2478/v10113-011-0003-9
- West's Encyclopedia of American Law, edition 2. 2008 The Gale Group, Inc. ISBN 978-0787663674

Words: 2 370

Characters: 17 278 (9,59 standard pages)

PhDr. Mojmir Malovecky, PhD.

Department of Romance Languages and Literatures

Faculty of Education

Comenius University in Bratislava

Račianska 5, 81334 Bratislava

Slovakia

malovecky@fedu.uniba.sk